

Перелік джерел посилання

1. Постанова Великої Палати Верховного Суду України від 15.12.2020 р. у справі № 752/15832/14-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/95177479> (дата звернення: 15.02.2022).
2. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : постанова Пленуму ВС України від 31.03.1995 р. № 4 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text> (дата звернення: 15.02.2022).
3. Про судові рішення у цивільній справі : постанова Пленуму ВС України від 18.12.2009 р. № 14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09#Text> (дата звернення: 15.02.2022).
4. Пясковський В. В., Черноус Ю. М., Самодин А. В. та ін. Криміналістика : підручник. / за заг. ред. В. В. Пяскового. Харків, 2020. 752 с.
5. Савкіна Т. В., Єгорова Т. М., Сліпець О. О. та ін. Методика психологічного дослідження у справах щодо заподіяння моральних страждань особі та відшкодування моральної шкоди. Харків, 2017. 61 с.
6. Спеціальна інформаційна система Укрпатенту [Електронний ресурс]. URL: <https://sis.ukrpatent.org> (дата звернення: 15.02.2022).
7. Стрельнікова Л. В. Методика судово-психологічної експертизи / психологічного дослідження визначення наявності моральної немайнової шкоди, розміру відшкодування/компенсації за моральну шкоду, її наслідки : метод. посіб. Київ, 2021. 180 с.
8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 15.02.2022).

Євген Вікторович Підчасов,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди, доцент кафедри соціології та психології
Харківського національного університету внутрішніх справ МВС України,
м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5057-4828>,
e-mail: psyevgeniy@gmail.com

Надія Ігорівна Чепелева,

викладач кафедри соціології та психології Харківського національного
університету внутрішніх справ, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2101-9571>, e-mail: chepn@ukr.net

Вивчення емоційних станів у контексті визначення завданої моральної шкоди

Yevhen Pidchasov, Nadiia Chepelieva
*Study of Emotional States in the Context
of Determining Moral Harm*

Анотація. Розглянуто базовий психологічний зміст і сутність поняття «моральна шкода», проаналізовано його відповідність психолого-правовим нормам у справах про її відшкодування, окреслено роль досліджень емоційних станів у контексті визначення завданої моральної шкоди.

Ключові слова: мораль, моральна шкода, моральні (психічні) страждання, душа, душевні страждання, емоційні стани.

Abstract. Basic psychological content and essence of moral harm concept are considered, its compliance with psychological and legal norms in cases of its compensation is analyzed, research on emotional states in the context of determining moral harm is outlined.

Keywords: moral harm, moral (mental) suffering, soul, mental suffering, emotional states.

У законодавстві України закріплено норми, які дають право особам на відшкодування моральної шкоди, що в сучасній концепції юридично-психологічної допомоги є невід'ємною складовою захисту прав і свобод людини. Моральна шкода — це немайнова шкода: страждання, завдані людині внаслідок неправомірних дій щодо неї, душевні страждання, завдані особі [3].

Насамперед слід зазначити, що чинне вітчизняне законодавство не містить чіткого визначення поняття «моральна шкода», до того ж воно протирічить класичній сучасній психологічній термінології, яка відмовилася від використання термінів «душа»,

«душевний» як таких, що не мають чіткого визначення; між цими термінами й терміном «психіка» немає повної тотожності. Психологія оперує передусім поняттями «мораль», «моральні страждання», що мають здебільшого якісне відображення й ускладнені у кількісному вираженні, а також поняттями «емоції», «емоційні страждання», що мають як якісне, так і кількісне відображення у методичних процедурах (тривога, страх, депресивні стани тощо). Згідно зі ст. 23 Цивільного кодексу України моральна шкода полягає: 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи [1; 3].

Як бачимо, наведені юридично закріплені аспекти моральної шкоди підтверджують попередні висновки про неоднозначність і неузгодженість поняття «моральна шкода» із теоретико-методологічним апаратом психології. Перший (найбільш конкретний) аспект характерний переважно для сфери фізіології та медицини, стосуючись психологічного лише опосередковано через фізіологічні аспекти. Четвертий найбільш близький до якісних соціально-психологічних характеристик поняття «мораль». А ось другий і третій саме протирічать як юридичній практиці, так і сучасній психологічній науці, що не має чіткого визначення й методичного апарату.

Аналізуючи поняття «душевні страждання», можна дійти висновку, що під цим поняттям, доступним для методичних процедур, можна розуміти безпосередньо моральний тиск на людину, порушення самопочуття, зокрема, негативні емоції, що виникли внаслідок певних дій і подій, які призвели до сталого зниження емоційного стану, домінування негативних емоцій, тривалого стану фрустрації, стресу, виявів депресивних станів тощо. Саме в такому формулюванні душевні страждання можна виміряти й виразити у їх динаміці за рівнями, що закладає потенційну можливість визначити рівень шкоди, завданої особі, із позицій психології. Хоча в такий спосіб проблему переведення

шкоди немайнового характеру (моральної) у майновий вираз, із позицій права, можна вирішити не повною мірою.

Подібне розуміння зустрічаємо в наукових працях психологів і юристів, які досліджують проблематику моральної шкоди. Наведемо кілька прикладів спроби конкретизувати це питання.

Так, О. О. Отраднава пропонує визначати моральну шкоду як негативні наслідки для внутрішньої, психічної сфери людини, її відчуттів, самопочуття, ментального здоров'я, що полягають у відсутності емоційного благополуччя і/або наявності психічного розладу [3].

Т. М. Кириченко під моральними й душевними стражданнями фізичної особи розуміє негативні, несприятливі емоції, які відчуває людина внаслідок протиправного порушення її прав. Фізичними стражданнями є будь-які больові відчуття, що стали наслідком порушення здоров'я людини, тілесного ушкодження або іншого функційного розладу через порушення прав людини. Поняття «страждання» доцільно розглядати як реакцію фізичної особи на неправомірні дії того, хто заподіяв їй цю шкоду, внаслідок яких така особа зазнала фізичного або морального болю. Іншими негативними явищами, завданими фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб, є результати будь-якого протиправного впливу на особу, що порушує її індивідуальну сферу, внаслідок якого особа зазнає шкоди немайнового характеру [2].

Поняття «моральні страждання» складне. Під моральними стражданнями як емоційно-вольовими переживаннями людини фахівці розуміють пережиті такою людиною почуття приниження, роздратування, пригніченості, гніву, сорому, розпачу, неповноцінності, стану психологічного дискомфорту тощо. Визначення моральної шкоди через страждання означає, що вони мали відбитися у свідомості потерпілого та спричинити негативні психічні наслідки. Вони є визначальними показниками настання моральної шкоди [4].

Верховний Суд у п. 30 Постанови № 818/607/17 дійшов такого висновку: «Психологічне напруження, розчарування та незручності, що виникли внаслідок порушення органом держави прав людини, можуть свідчити про завдання моральної шкоди». Європейський суд з прав людини встановлює презумпцію завдання

державою моральної шкоди стягувачу за надмірно тривалого невиконання рішення суду без обов'язкового встановлення складу цивільного правопорушення (ВГСУ у справі № 903/486/16 від 15.02.2017 р.) [5].

Саме такою невідповідністю (невизначеністю) понятійного апарату та складністю правового переведення шкоди немайнового характеру в майновий показник (як відшкодування) і зумовлено виключення з-поміж рекомендованих, зокрема, відомої Методики встановлення завдання моральної шкоди та методу оцінки розміру компенсації завданих страждань О. М. Ерделевського [5].

На нашу думку, фахові процедури визначення психологічної складової моральної шкоди мають бути комплексним дослідженням тих психологічних складових, для яких розроблено методичний і математичний апарат, що дає змогу максимально конкретизувати отримані дослідні дані, віддалитися від імовірнісного характеру висновку з питання завдання моральної шкоди.

Як бачимо з проведеного аналізу, теоретичні обґрунтування й експертні дослідження у питаннях за позовами про відшкодування моральної шкоди перебувають на перетині двох психологічних понять — «мораль», яке у психологічних дослідженнях має переважно якісне соціально-психологічне відображення, і «емоційні стани», які найбільшою мірою, у межах цієї проблематики, можуть бути виміряні, виражені психометрично максимально конкретно. Саме такий підхід закладає підвалини конкретизації поняття «моральна шкода» у психологічних дослідженнях, а з правових позицій вирішення цього питання — це приведення понять «моральна шкода» і «душевні страждання» у відповідність до сучасного психологічного теоретико-методологічного апарату.

Перелік джерел посилання

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/435-15/ed20220101> (дата звернення: 03.02.2022).
2. Кириченко Т. М. Основні положення загальнотеоретичної характеристики інституту моральної шкоди. *Науковий вісник публічного та приватного права* : зб. наук. пр. 2019. Вип. 5. Т. 2. С. 47—52.

3. Колінько Ц. Проблеми доведення моральної шкоди за законодавством України. *Підприємництво, господарство і право* : щомісяч. наук.-практ. юрид. журн. 2020. № 8 (294). С. 30—34.
4. Петренко В. Поняття та зміст моральної шкоди за чинним законодавством. *Там само*. 2019. № 4 (278). С. 60—64.
5. Пилипенко Л. В. Методика 14.1.75 або «плоди отруйного дерева». URL: https://protocol.ua/ru/metodika_14_1_75_abo_plodi_otruynogo_dereva (дата звернення: 03.02.2022).